

Csap

A település földrajzi fekvése, rövid története

Csap (ukránul és oroszul Чон) Kárpátalja és Ukrajna legnyugatibb pontja, az ukrán–szlovák–magyar hármashatár szögletében fekszik, Ungvártól, a megyeszékhelytől és járási központtól 27 km-re, a Tisza és a Latorca folyók között. Országos jelentőségű vasúti csomópont (itt cserélik a keskeny nyomtávú szerelvények futóműveit szélesre és fordítva), határában vasúti határátkelő működik Ukrajna és Szlovákia (Tiszaágcsernyő) között, illetve közúti és vasúti határátkelő Magyarország (Záhony) felé. 1999. december 31-i adatok szerint lakosainak száma 9639.

A település nevének első említése 1281-ből való *Chap* alakban. Személynévből keletkezett.¹ A források szerint a település lakossága a 19. század végéig szinte teljes egészében magyar volt. Fényes Elek *Magyarország geographiai szótára* című munkájában 1851-ben a következőket írja a faluról: „magyar falu, Ungh vmegyében, a Tisza jobb partján: 146 kath., 415 ref. anyaszentegyházzal. Termékeny határa a Tisza és Latorcza áradásinak nagyon ki van téve. F. u. többen.”² Az etnikai összetétel megváltozása az 1870-es években kezdődött, amikor a község határában elkezdődött a vasútvonal építése. 1872-től Csap fontos vasúti csomóponttá vált. Áthaladt rajta a Magyarországot Galíciával összekötő vasútvonal, amely számos elemző szerint³ az egyik oka annak, hogy Kárpátalját az első világháború után Csehszlovákiához csatolták: szükség volt arra, hogy Románia és Csehszlovákia között közvetlen

1 Vö. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

2 Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. I–II. kötet (1851), Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Allami Könyvterjesztő Vállalat Közös Kiadása. Reprint, Budapest, 1984.

3 Vö. Botlik–Dupka: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Mandátum–Univerzum, Budapest–Szeged, 1991. 23. p.

vasúti összeköttetés legyen. A vasútnak köszönheti Csap azt is, hogy a második világháború után, amikor Kárpátalja Ukrajna részeként a Szovjetunióhoz került, országos jelentőségre tett szert. Azzal, hogy a belaruszi Breszt mellett Csapon cserélték a keskeny nyomtávú szerelvények futóműveit, szélesre és fordítva, a településnek gazdasági és stratégiai szempontból is kiemelt jelentősége lett. Gazdasági szempontból a hatalmas birodalom nyugati kapuja volt. Hadászati szempontból pedig az a vasúti gócpont, ahonnan rövid idő alatt Csehszlovákia és Magyarország felé egyaránt el lehet indítani a fegyveres csapatokat, és ahol megtörténhet a szerelvények átállítása a nyugati vasúti nyomtávra. A szovjet és nyugati vasúti nyomtávok közötti eltérés megakadályozta továbbá, hogy esetleges támadás esetén az ellenség közvetlenül juttassa el az utánpótlást az ország belseje felé. Ez az országos jelentőség és a hármashatár az, ami miatt 1945 után oly sok orosz, ukrán és egyéb nemzetiségű szakembert, katonatisztet telepítettek Csapra, és ennek köszönheti a település azt is, hogy 1957-ben az SZKP akkori főtitkára, Nyikita Szergejevics Hruscsov városi rangot adományozott a településnek. Csap ma az 1991 óta független Ukrajna nyugati kapuja, az ország egyik legnagyobb vasúti csomópontja.

A nemzetiségi arányok változása

A korabeli összeírások szerint Csap domináns lakossága a 19. századig egyértelműen a magyar volt. Az 1880-as magyar népszámlálás szerint Csap 1187 lakosa közül 1114 (93,85%) volt magyar, 2 rutén, 11 német és 60 egyéb. 1910-ben 2318 lakosa volt a községnek, és ebből 2294 (98,96%) magyar, 4 rutén, 11 német és 9 egyéb. 1921-ben, amikor Csap Kárpátalja többi részével együtt már Csehszlovákia része, a település összlakossága 3098 fő. Közülük 2208 (71,27%) magyar nemzetiségű, 36 rutén, 37 német és 817 egyéb. Az 1930-as census adatai szerint 3572 lakosból a magyarok száma 2082 (58,29%), a ruténeké 106, a németeké 19, az egyéb nemzetiségűek közé pedig már 1365 fő (38,21%) tartozik. Amikor az 1941-es népszámlálást rendezik, Kárpátalja ismét Magyarország része, és ez tükröződik a népszámlálási eredményeken is. A 3498 lakos közül 1941-ben 3416 (97,66%) vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 26 ruténnek, 13 németnek és mindössze 43 egyéb anyanyelvű személyt regisztrált a népszámlálás. A szovjet népszámlálások településekre lebontott adataihoz gyakorlatilag ma sem lehet hozzáférni. Csap vonatkozásában is csak a legutóbbi, 1989-es népszámlálás eredményeit ismerjük. Eszerint az akkor már városi rangú településnek 9307 lakosa volt. Közülük 3679 (39,52%) magyar, 3575 (38,41%) ukrán, 1333 (14,32%) orosz, 353 (3,79%) cigány, 367 (3,94%) egyéb nemzetiségű. A 20. század végére tehát Csap elveszítette abszolút magyar többségű jellegét, mára a magyarok már csak viszonylagos többségben vannak.

Az adatokból látható, hogy a magyar lakosság aránya az államfordulatokkal együtt változik. Az államfordulatok hatása a nemzeti-ségi összetételre akkor látszik igazán, ha a csapi adatokat összevetjük az egész Kárpátaljára vonatkozó adatokkal. Az 1. ábra a magyar lakosság százalékos arányának változását mutatja be 1880-tól 1989-ig. Az ábrából kitűnik, hogy amikor Kárpátalján emelkedik a magyarok aránya, Csapban is hasonló figyelhető meg, és párhuzamos a magyar lakosság arányának csökkenése is.

A legutóbbi, 1989. évi adatokat önmagukban is érdemes szemügyre venni (lásd 1. táblázat).

1. táblázat

Csap nemzetiségi és anyanyelvi összetétele a legutóbbi, 1989. évi népszámlálás adatai alapján

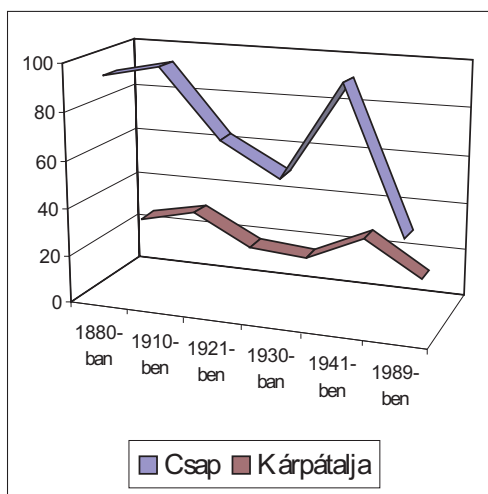
Nemzetiség	Száma	% -ban	Anyanyelve és nemzetisége azonos	% -ban	Anyanyelve és nemzetisége nem azonos. Ebből		
					ukrán	orosz	magyar
Ukrán	3575	38,42	3314	92,69	–	227	31
Orosz	1333	14,32	1318	98,87	9	–	5
Magyar	3679	39,53	3623	98,47	6	48	–
Cigány	353	3,79	1	0,28	1	1	350
Egyéb	367	3,94	207	56,40	17	112	31
Összesen	9307	100,0	8463	90,93	33	388	417

Azt, hogy az egyes nemzetiségeknél milyen arányban esik egybe a nemzetiség és az anyanyelv, Móricz Kálmán⁴ egyik munkájában asszimilációs mutatónak nevezte. Az 1. táblázatból látható, hogy a csapi magyarok 98,47%-ának egyezik a nemzetisége és az anyanyelve. Mindössze 56 olyan magyar nemzetiségűt tartottak nyilván 1989-ben, akinek nem magyar volt az anyanyelve, és

4 Móricz Kálmán: A KMKSZ megalakulása. *Hatodik Síp*, 1989. augusztus, Próbaszám: pp. 19–22.

1. ábra

A magyar lakosság %-os arányának változása Csapban és Kárpátalján (1880–1989)

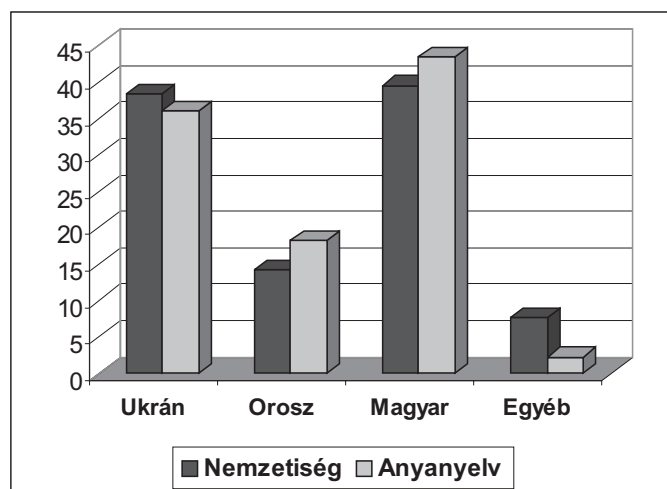
közülük 48 orosz, 6 pedig ukrán anyanyelvűnek vallotta magát. A nem magyar nemzetiségű csapi lakosok közül 417-en magyar anyanyelvűnek tartották magukat, ami azt jelenti, hogy összesen 4040 magyar anyanyelvű él Csapon, akik közül 350 cigány nemzetiségű. A 4040 magyar anyanyelvű a város lakosságának 43,4%-a.

A fenti adatok arra engednek következtetni, hogy Csapon nem a magyarok asszimilációja jellemző, hanem inkább az, hogy a magyarok közé olvadnak be más nemzetiségűek. A 350 cigány nemzetiségű mellett 31 ukrán, 5 orosz és 31 egyéb nemzetiségű személy vallotta ugyanis azt, hogy a magyar az anyanyelve.

A magyarság mellett az oroszok jelentenek nagy vonzerőt a más nemzetiségűek számára, ami abban nyilvánul meg, hogy 388 nem orosz nemzetiségű tartotta magát orosz anyanyelvűnek 1989-ben.

2. ábra

Csapi nemzetiségi és anyanyelvi összetétele az 1989. évi népszámlálás adatai alapján (%-ban)

Az együttélés időtartama

Amint a fenti rövid összefoglalásból is látszik, Csapon az egyes nemzetiségek együttélésének nincs többszázados hagyománya. A településen egymás mellett élő nemzetiségek közül a magyar és a cigány őshonosnak tekinthető, az oroszok és az ukránok ellenben csak 1945 után jelentek meg Csapon. Az együttélés időtartama szerint tehát új keletű egymás mellett élésről van szó.

Az etnikumok „tér szerkezete”

Egy szovjet néprajzkutató, Grozdova⁵ a következőket írta a kárpátaljai magyar települések etnikai térszerkezetéről: „az egyes nemzetiségek a vegyes lakosságú falvakban is tömör csoportokat alkotnak: egyes negyedeket vagy utcákat magyarok laknak, másokat ukránok”. Ez a megállapítás alapján véve igaz a falvak túlnyomó többségére, de a városokról nem állíthatjuk egyértelműen, hogy a nemzetiségek szegregáltan élnek. Ennek ellenére még néhány évtizede, az 1970-es években is szinte pontosan elkülönült Csap a magyar, az ukrán/országi és a cigány településterület. Ma már sokkal nehezebb éles etnikai határokat húzni a településen belül, de máig vannak olyan területei a kisvárosnak, amelyeken jellemzően az egyik vagy a másik nemzetiség van túlsúlyban. Ha megvizsgáljuk a település sematikus térképét – amelyen saját helyismertünk, a terepmunka és az adatközlők elmondása alapján bejelöltük az egyes nemzetiségek településterületét – láthatjuk, hogy a leginkább elkülönülten a cigányok élnek. A cigányok a város magyarul „Cigánytábor” vagy „Tábor”, oroszul „Ciganszkij tabor”, „Tabor” néven emlegetett negyedében élnek, amely a város szélén, Tizasalamon, illetve az ukrán–magyar államhatár felé vezető út mentén található. A cigánycsaládok jelenléte Csap belső területein nem jellemző, oroszok, ukránok és magyarok viszont nem élnek a cigány településterületen belül. A magyarok a Cigánytábort kivéve a város egész területén jelen vannak, ám jellemzően magyar utcák vagy részek csak a városközpontot övező sávban találhatóak. Magyar például a Virág utca, a Tisza utca, a Bereg utca Tiszaásvány felé eső külső része. Az oroszok és az ukránok csak a lakótelepeken vannak abszolút többségben. Tömbházak a város több részén találhatóak, és mindegyikre az jellemző, hogy a magyarok aránya alatta marad a szlávokénak. A nemzetiségileg leginkább kevert utcák a városban azok, amelyek újonnan, a '80-as évek kezdetétől jönnek létre folyamatosan. Ilyen például a Vakarov, a Széchenyi, a Hruszevszkij, a Bogdan Hmelynyickij, a Napsugár utca.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy Csapen belül a cigányok elkülönülten élnek, a magyarok – jellemzően – saját kertes házakban, szerte a városban, az oroszok és ukránok pedig elsősorban a lakótelepeken. A magyar és szláv településterület nem válik el élesen a településen belül.

A szimbolikus tér szerkezete

Az, hogy Csap vegyes lakosságú település, a közterületi feliratokból, emlékművekből, reklámokból is kitűnik. Az utcanevek közül kevesebb a magyar,

5 Grozdova: Etnokulturális folyamatok napjainkban a kárpátaljai magyar lakosság körében. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. Az EMTA Néprajzi Kutatócsoportjának Évkönyve. V–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 458. p.

mint az ukrán vagy orosz vonatkozású. A kiemelkedő magyar személyiségek közül Petőfi Sándor, Kossuth Lajos és Széchenyi István emlékét őrzi utcánév, a nagy ukránok és oroszok közül pedig Sevcsenkoról, Bogdan Hmelynyickijról, Hrusevszkijról, Puskinről, Lermontovról, Gogolról, Majakovszkijról, Vakarovról, Csapajevről, Gagarinról neveztek el utcát. Az utcák többségének egyébként semleges, köznévi elnevezése van, amelynek egy része a hagyományos magyar elnevezés továbbélése. Ilyen utcánév például a Bereg utca, a Virág utca, illetve hagyományos név a Tisza utca és a Latorca utca. Érdekes módon Vasváry Pálról, aki a Tisza-szabályozás kapcsán megfordult a településen, nem neveztek el sem utcát, sem teret. A város főterét, egészen a 2000 tavaszáig uraló Lenin-szobor miatt, máig Lenin térnek hívják a csapiak, bár hivatalos neve Privokzalna, azaz Állomás menti tér. A hivatalos nevek mellett más, hagyományos nevek is élnek Csap magyar lakosainak nyelvhasználatában. Ilyen például az Ördög utca, a Mester utca, a Vásár tér stb.

Az utcánév-táblák nyelve hol az orosz, hol az ukrán, helyenként azonban magyar nyelvű felirat is olvasható. Az intézmények közül a városháza és a magyar tannyelvű iskola az, amelyen kétnyelvű (ukrán–magyar) felirat van. A település központjában található a városháza, amelyen folyamatosan ott lóg az ukrán kék-sárga és a magyar piros-fehér-zöld zászló.

A városnak négy műemléke van. Az egyik a város főterén egészen idén tavaszig álló Lenin-szobor, amit a város egyik parkos részében létesített öregek otthonánál állítottak fel. A másik a második világháború ártatlan polgári áldozatainak emlékműve, a település központjában lévő kis parkban található. A harmadik pedig a Vasúti Művelődési Ház és a római katolikus templom között található katonai temető, amely Csap felszabadításában elesett szovjet katonáknak állít emléket. A negyedik a temetőben található: a sztálini terror csapi áldozatainak névsorát tartalmazza, és az úgynevezett háromnapos munkán odavesztett magyar férfiak emlékét őrzi. A négy emlékmű közül egy, a legutóbbi egyértelműen magyar vonatkozású. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) helyi, városi szervezete állította 1989-ben. A többi vagy egyáltalán nem kötődik a magyarsághoz, vagy (a világháború polgári áldozatainak emlékműve) egyformán köthető minden nemzetiséghez. Ez utóbbin kétnyelvű, a sztálini terror áldozatainak emelt márványemlékművön csak magyar nyelvű, a többin csak orosz nyelvű felirat olvasható.

Az egyes etnikumok közötti informális kapcsolatok

Csap kisváros, ahol általában véve mindenki ismer mindenkit, a magyarok és a nem magyarok is. A különböző nemzetiségű személyek közötti kapcsolatok rendszerint gyermekkorban kezdődnek. A magyar, orosz és ukrán gyerekek

egyazon óvodába járnak, így a gyerekek és a szülők elkerülhetetlenül kapcsolatba, ismeretségbe kerülnek egymással. A településen magyar és ukrán tan nyelvű iskola működik. A két iskola tanulói természetesen kapcsolatban állnak egymással, ami abban is megnyilvánul, hogy iskolai estekre, rendezvényekre néhányan mindig átmennek a másik iskolájába. (A magyar és ukrán iskola közötti formális, hivatalos kapcsolatok eléggé felszínesek, egyik intézmény sem tartja fontosnak, hogy szorosabbra fűzze a viszonyt a másikkal.) Főként a lakótelepeken és az azok közelében élő gyerekek között barátságok is kialakulnak. Ennek ellenére a vegyes házasságok viszonylag ritkák, az egyes etnikumok általában saját nemzetiségükön belül választanak párt, azaz a településre az endogámia jellemző inkább.

Felnőttkorban, a baráti társaság megválasztásában, a mélyinterjúk tanúsága szerint jelentős szerepe van a közös nyelvnek. Többen is megneveztek egy-két nem magyar nemzetiségű barátot, de ezek általában munkahelyi kollégák vagy szomszédok voltak, mintsem igazi barátok. A közös szórakozóhelyek elsősorban a fiatalokat kötik össze. A diszkóban, a bárokban és a kocsmákban együtt szórakoznak a magyar, ukrán, orosz és cigány fiatalok, de az igazi baráti társaságok megmaradnak etnikailag és nyelviileg homogénnek.

Amint arra az anyanyelvi adatokból is következtetni lehet, a cigányok szorosabb kapcsolatot tartanak a magyarokkal, mint a szlávokkal. Ezt természetesen a közös nyelv is nagyban segíti, valamint az, hogy a cigánygyerekek (magyar anyanyelvűek lévén) a magyar iskolába járnak.

Az egyes nemzetiségek közötti informális kapcsolatokat súlyos etnikai, nyelvi feszültségek nem árnyékolják. A magyarok és cigányok általában „egyetértene” abban, hogy az oroszokat és ukránokat a *muszka* gúnynévvel illetik a hátuk mögött, illetve az oroszok, ukránok és magyarok közösen tartanak távolságot a cigányokkal szemben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a városban nemzetiségi ellentétek lennének.

Az egyes etnikumok közötti kapcsolat jellege: hierarchia vagy egyensúly

A városban élő nemzetiségek közötti viszony – mind saját tapasztalataink, mind pedig a mélyinterjúk szerint – jellemzően a hierarchikus helyzettel írható le. Erre utal, hogy bár az utóbbi két ciklusban magyar polgármestere van a településnek, illetve a város legnagyobb vállalkozója is magyar, a magyar iskolát kivéve a fontosabb intézmények, vállalatok, szervezetek élén orosz vagy ritkábban ukrán nemzetiségű személy áll. Az 1994 és 1999 között hivatalát töltő Tóth György polgármester előtt 1944 óta nem volt magyar a település első embere, és az alpolgármesterek között sem volt magyar nemzetiségű. A település életében a legfontosabb szerepet játszó vasúti cégek (állomás,

átrakodópark, fűtőház) felső vezetésében sem találhatunk magyar nemzetiségűeket, sőt a művelődési ház élén sem. A mélyinterjúk alanyainak véleménye szerint a Szovjetunióhoz csatolás első éveiben törvényszerű volt, hogy az orosz nyelvet nem beszélő, az új hatóságok szemében megbízhatatlan és általában alulképzett magyarok nem kerültek vezető pozícióba. Ma pedig a magyarok visszaszorulása részben azzal magyarázható, hogy a magyar közösségben kevesebb a vezető tisztségre törő személy, a magyarok megelégszenek azzal, ha megbecsült munkások vagy szorgos középvezetők lehetnek. Csap, sőt egész Kárpátalja kétségkívül legsikeresebb magyar vállalkozója a vele készített beszélgetés során elmondta, hogy szívesebben alkalmaz magyarokat, amiért egyesek nacionalizmussal is vádolják, de feltűnő, hogy a vállalatai felső vezetői munkaköreinek betöltésére nem tudott magyarokat alkalmazni, mert nem akadt megfelelő képzettségű személy a feladatra. A képzetlen fizikai munkások és a középvezetők túlnyomó többsége magyar, a csúcspanaszvezetők, számítástechnikai szakemberek, mérnökök és könyvelők pedig általában oroszok, ritkábban ukránok.

Érdekesen reagáltak mélyinterjúink alanyai arra a kérdésre, hogy lehet-e valamiféle hierarchiát felállítani a Csapon élő nemzetiségek között. Adatközlőink első reakciója szerint mindenki egyenlő a településen és mindenkinek azonosak a lehetőségei. A beszélgetések során azonban, amikor a kérdés már nem volt ennyire konkrét és egyenes, elmondták, hogy a vezető tisztségekbe rendszerint nem helyi születésű orosz vagy ukrán nemzetiségű, magyarul nem beszélő emberek kerülnek. A magyaroknak általában csak a középvezető vagy a munkás szerepe jut. A cigányokról nem tettek ilyen vonatkozásban említést beszélgetőtársaink, ha pedig konkrétan rákérdeztünk, akkor az volt a válasz, hogy a cigányok között egyáltalán nincs vezető beosztású, de ennek az oka, hogy körükben sok az alulképzett, iskolázatlan egyén.

Mindezekből azt szűrhetjük le, hogy a településen az oroszok és az ukránok vannak a hierarchia csúcsán, utánuk nem sokkal lemaradva következnek a magyarok, majd kisebb szakadékokat követően jönnek a cigányok. A jelenlegi pozíció nem elégíti ki a magyarokat, de a kérdésre, mit kívánnak tenni annak érdekében, hogy feljebb emelkedjenek a képzeletbeli ranglétrán a településen belül, általában az volt a válasz, hogy *„mit tehetünk, mi vagyunk kevesebben, ők segítik egymást, Ukrajnában élünk, az övék a világ”*.

Nyelvismeret; mindennapi nyelvhasználat

Az etnikumok közötti kapcsolatok nehezen képzelhetők el valamilyen fokú kétnyelvűség, a másik nyelvnek ismerete nélkül. A nyelvi, nyelvhasználati kérdések tárgyalása közelebb visz minket az interetnikus kapcsolatok minőségének, irányának és jellegének jobb és pontosabb megértéséhez.

Bartha Csilla⁶ a csoportok közötti kommunikáció kiterjedtsége szerint Appel és Muysken-re⁷ (1987) hivatkozva három típust különít el. Az első típusban a két nyelvet különböző csoportok beszélik, amelyek nem ismerik egymás nyelvét. A csoportok közötti érintkezés csak szűk rétegeket érint. A második szerint a társadalom minden tagja kétnyelvű, mindenki beszél a másik nyelvét. A harmadikban a két közösség közül az egyik kétnyelvű, a másik egynyelvű, ahol az utóbbi rendszerint szociológiai értelemben kisebbségnek számít, s ez a közösség beszéli a másik csoport nyelvét. Itt a csoportok közötti érintkezés általában a többségi nyelven folyik. Bartha⁸ szerint ha megvizsgáljuk azokat a szituációkat, amelyekben a magyar nyelv kontaktushelyzetben előfordul, kiderül, hogy mindegyik helyzet a harmadik típusnak felel meg: Magyarországon a magyar egynyelvű többség és kétnyelvű kisebbség, a határon túl egynyelvű többség és kétnyelvű magyar kisebbség relációban. Ez alapján a magyart magában foglaló kontaktushelyzetek alapsémáját az „egynyelvű többség versus kétnyelvű kisebbség” helyzettel jellemzi,⁹ és a 3. ábrához hasonlóan ábrázolja.

3. ábra

A magyar nyelvet magában foglaló kontaktushelyzetek alapsémája (vö. Bartha 1993a: 23, 2. sz. ábra)

Magyarországon		Magyarországon kívül	
	Egynyelvű magyar többség		Kétnyelvű magyar kisebbségek
		Egynyelvű többségi nemzetek	
			Kétnyelvű magyar kisebbségek

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségére is alkalmazható ez a séma: a kétnyelvűség kiterjedése szerint a kárpátaljai magyarság bilingvizmusa egyoldalú (unilaterális), amennyiben a magyar lakosság rendszerint valamilyen szinten elsajátítja a többségi nyelve(ke)t, a többségiek pedig általában csak a magyar többségű településeken tanulnak meg magyarul (de ez sem szükség-

6 Bartha Csilla: *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest, Kézirat. 1993 (1995), pp. 21–22., uő: A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr*, 1996/3. 269.

7 Appel–Muysken: *Language contact and bilingualism*. Edward Arnold, London, 1987.

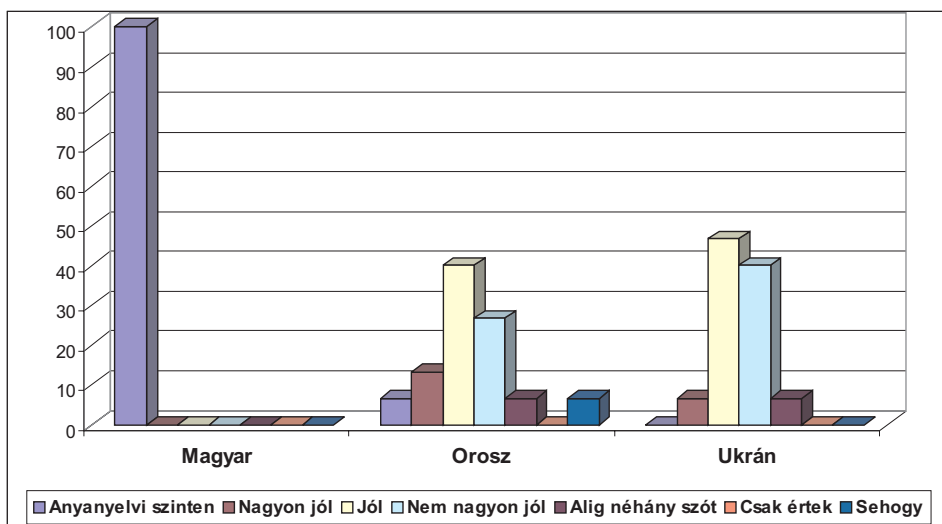
8 Bartha 1993 (1995): i. m. 23., uő: 1996, i. m. 270.

9 Bartha 1993 (1995): i. m. 24.

szerű), s a többségiek ilyen jellegű kétnyelvűsége is csak szűk réteget érint.¹⁰ Az ábrában bemutatott helyzet Csapon is érvényes: a magyarok általában valamilyen szinten elsajátították a többségi nyelve(ke)t, az oroszokra és az ukránokra azonban nem jellemző, hogy beszélnek magyarul. Ez pedig meghatározza a két csoport közötti kommunikáció nyelvét is: Csapon a szláv és a magyar közösség közötti érintkezési nyelv nem a magyar, hanem valamelyik szláv nyelv (leggyakrabban az orosz). A magyarok és a cigányok közötti érintkezés (mivel a csapi romák szinte kivétel nélkül magyar anyanyelvűek) magyarul zajlik. Cigány–orosz/ukrán vonatkozásban szintén igaz, hogy a cigányok valamilyen szinten ismerik a két szláv nyelv egyikét, és a csoportok közötti interakció ezen a nyelven folyik.

4. ábra

Csap magyar lakosságának nyelvtudása önbevallás alapján (N = 30)

A Csapon élő magyar lakosság nyelvtudására kérdőíves felmérésünkben kérdeztünk rá. Összesen 30 adatközlő (15 középiskolás és 15 felnőtt) töltötte ki azt a kérdőívet, amelyben többek között arról is információkat szereztünk, hogy az egyes válaszadók önbevallás alapján milyen szinten beszélnek a magyar, az orosz és az ukrán nyelvet. Az eredményeket a 4. ábrában foglaltuk össze.

Amint az ábrából is kitűnik, a Csapon élő magyarok saját bevallásuk szerint lényegesen jobban beszélnek magyarul, mint más nyelveken, hiszen

¹⁰ Természetesen, mint minden séma, ez is bizonyos mértékű általánosítás: mindkét oldalon vannak, lehetnek kivételek.

mindenki anyanyelvi szintűnek ítélte saját magartudását. Ez arra utal, hogy magyar-domináns kétnyelvűek. Az orosz nyelvtudás kissé kiegyensúlyozottabbnak tűnik. Érdekes, hogy vannak, akik úgy vélik, anyanyelvi szinten beszélnek oroszul, az ukrán tudását viszont senki sem érzi anyanyelvi szintűnek. Igaz, vannak, akik egyáltalán nem beszélnek oroszul, az ukrán esetében azonban nincsenek olyanok, akik egyáltalán nem beszélnek ukránul, vagy éppen csak értenek, de nem beszélnek.

Adatközlőinknél arra is választ kerestünk, hogy melyik nyelvet használják gyakrabban a mindennapi érintkezésben. Válaszadóink 73%-a saját megítélése alapján a magart gyakrabban használja, mint az orosz és az ukrán nyelvet, és csak 27% használja megközelítőleg egyformán anyanyelvét és az orosz és/vagy ukrán nyelvet. A magyar elsősorban a családon belül, a baráti társaságban, a szomszédokkal való érintkezésben, továbbá az olvasmányok, a televízió- és rádióműsorok megválasztásában, illetve az egyházi életben dominál. Az orosz és az ukrán a formálisabb színterekhez, a közélethez és a hivatalos szervekhez, valamint a munkahelyhez kötődik. Ez is azt mutatja, hogy a magyar elsősorban a csoporton belüli érintkezés nyelve. Ha a kárpátaljai magyarság nyelvválasztási szokásait leíró vizsgálat adataival hasonlítjuk össze a csapi eredményeket akkor azt látjuk, hogy a csapi magyarok a kárpátaljai magyarokhoz hasonlóan választanak nyelvet az egyes nyelvhasználati színtereken.¹¹

Identitás, attitűdök, sztereotípiák

A Csapon élő magyarok identitástudata meglehetősen ellentmondásos. Amint az a kérdőíves felmérés adataiból is kiderül, a csapiak kötődési bizonytalanságokkal küzdenek. Az 5. ábra a *Mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez?* kérdésre adott válaszokat foglalja össze.

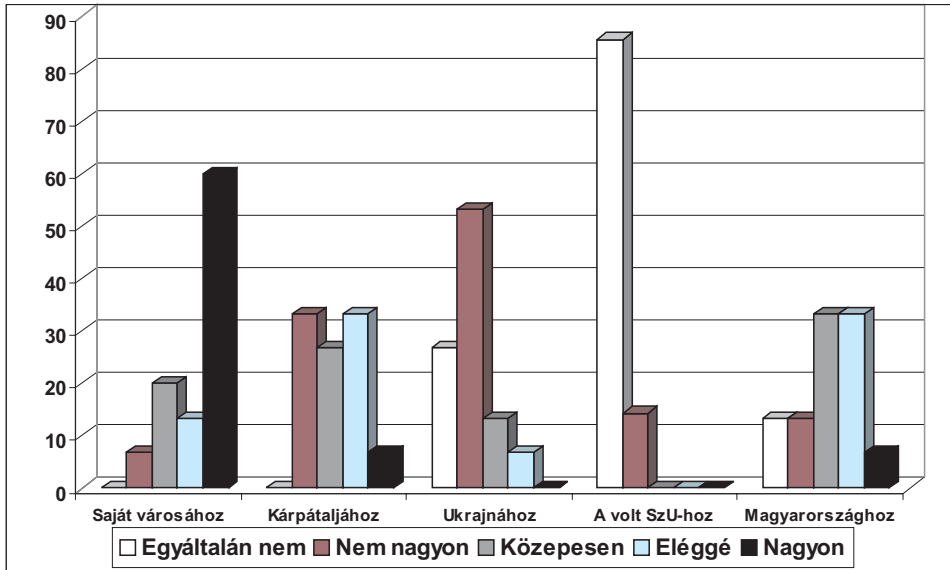
Saját településükhöz viszonylag erősen kötődik a minta nagy része. A Kárpátaljához való kötődés közepesnek tűnik, és ennél is kevésbé érzik magukat Magyarországhoz kapcsolódónak az adatközlők. A volt Szovjetunió elutasítása egyértelmű, de Ukrajna sem úgy jelenik meg a csapiak számára, mint haza, amelyhez erős érzelmi szálak kötik az embert.

Kutatásunk szerint a Csapon élő magyarokra nem igazán jellemző a lokális identitás. Azonosságtudatuk egyetlen szerves és markáns (minden, azaz közel 60 interjúalanyunknál jelentkező) jegye az, hogy megkülönböztetik a csapiakat a környező falvak lakosságától. Ez egyfajta kisvárosi öntudat, amelynél nem a nemzetiség vagy anyanyelv a lényeges, hanem az, ki városi és

¹¹ Cserniczkó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998, pp. 151-161.

5. ábra

Csap magyar lakosságának kötődései (N = 30)

ki falusi. Különösen szembetűnő volt, az ún. tősgyökeres csapiak még azon magyarok és nem magyarok vonatkozásában is fontosnak tartották elmondani, hogy nem csapi születésű, aki egyébként már több éve, esetleg évtizede a városban él. Ez a fajta öntudat elsősorban a magyarokra jellemző, ami érthető, hiszen a szlávok, szinte kivétel nélkül, betelepültek. A város lakosságának kollektív tudatában nem él olyan híres történelmi esemény, személy emléke, ami összekovácsolná a lakosságot, amire büszkék lennének, vagy amit közösen szégyellnének.

Van azonban a csapi magyar lakosságnak is egy olyan identitásjelzője, ami az egész kárpátaljai magyarságot jellemzi. Ez a karórák járása. A kárpátaljai (és értelemszerűen a csapi) őslakosok órái ugyanis a közép-európai, a betelepülteké pedig korábban a moszkvai, most a kijevi hivatalos időt mutatja. Ha tehát Csapon valakinek az órája nem a közép-európai időt mutatja, az minden bizonnyal nem magyar, sőt nem is helyi, hanem a Kárpátokon túlról betelepült (esetleg ilyen család sarja).

Érdekes lehet az is, hogyan látják egymást a Csapon élő magyarok és ukránok. Harminc magyar adatközlőt arra kértünk, hogy a megadott alábbi tulajdonságokról eldöntik, a magyarokra, az ukránokra jellemzők, vagy egyik nemzetiségre sem, esetleg mindkettőre.

a) Önzők, a saját fajtájukat mindennél előbbre tartják.

b) Büszkék magukra, megbecsülik önmagukat és ősök hagyományait.

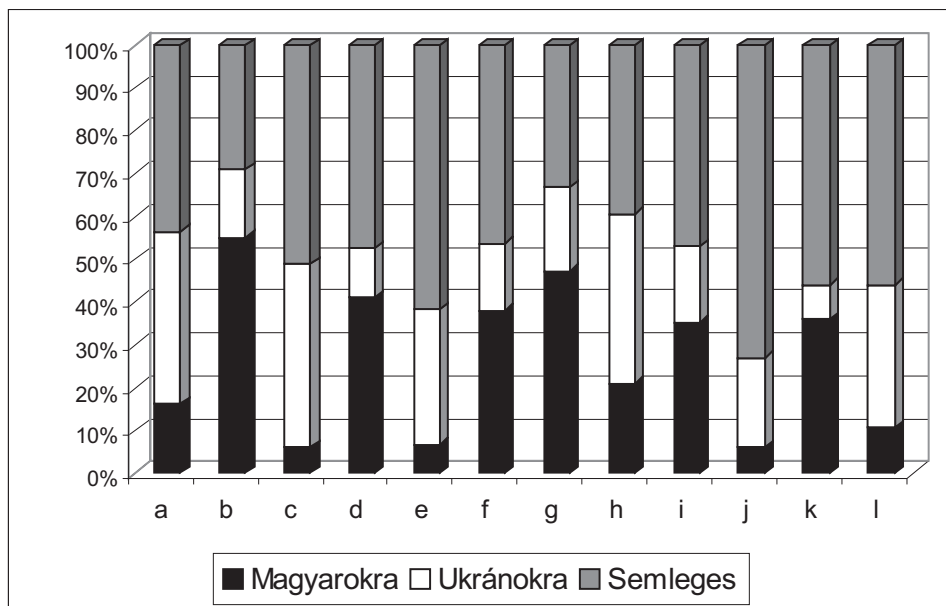
- c) Erőszakosak és terjeszkedők, a mások kárára akarnak előrehaladni.
- d) Hűségesek.
- e) Becsületesek, amint lehetőségük nyílik rá, nem becsületesek, nincs bennük erkölcsi határ, amikor másokról van szó.
- f) Becsületesek és megbízhatóak egymás között, de nem dőlnek be az idegenek mindenféle aljas trükkjeinek.
- g) Bátrak és haladó felfogásúak, felkelnek saját dolgaik védelmében, megvédik azt, ami az övék, és nem lehet őket kiforgatni abból, amit jogosan megszereztek.
- h) Összetartanak, másokat kirekesztenek maguk közül.
- i) Békeszeretőek, szeretik az embereket, csak az ellenségeikkel szemben él a szívükben gyűlölet.
- j) Erkölcstelenek és becstelenek.
- k) Tisztességesek és becsületesek.
- l) Gyűlölködnek, különösen rosszindulatúak a nem hozzájuk tartozókkal szemben.

A 6. ábrán az eredményeket foglaltuk össze.

Érdekes, hogy a magyarok saját magukat pozitív tulajdonságokkal ruházták fel, az ukránokat ellenben negatív jellemvonásokkal látták el. 30 ukrán adatközlő is válaszolt a fenti kérdésünkre, és érdekes módon szinte az ábra

6. ábra

Csapi magyarok véleménye önmagukról és az ukránokról (N = 30)

tükörképét kaptuk eredményképpen. Ez azt jelenti, hogy a csapi magyarok és ukránok saját közösségüket kedvező színben látják, a másikhöz viszont előítéllettel közelednek.

Meg kell jegyeznünk, hogy a város elöljárói gyanakvással figyelték kutatásainkat. Beszélgetésünk során meg is jegyezte az egyik polgármester-helyettes, hogy Csapon nincs nemzetiségi kérdés, főleges túlhangsúlyozni a nyelvi és etnikai csoportok közötti eltéréseket. A város vezetése mindenkit egyenlőnek tekint, és büszkéek arra, hogy Csapon több tucat nemzetiség képviselője él együtt békésen. Hivatalos városi nyilvántartás sincs arról, milyen a település nyelvi vagy nemzetiségi összetétele. Ez a hozzáállás a szovjet korszakban is jellemző volt Csapra. Amint arról a *Sorsközösség* című szociográfia¹² szerzői is beszámolnak, a '80-as évek végén, a '90-es évek elején hasonlóan vélekedett a település akkori polgármestere is, kiemelve a város internacionalista jellegét.

Intézmények, szervezetek

A városkában kifejezetten magyar intézmény a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) helyi alapszervezete, melynek több száz tagja van, a magyar tannyelvű középiskola, valamint a nyugdíjasklub. A településen található három templom közül kettőt (a római katolikus és az 1996-ban épült reformátust) a magyarok, egyet (az 1999-ben épült ortodoxot) a szlávok látogatják.

A Csapon élő szlávoknak etnikai jellegű intézményük nincs, és vélekedésük szerint nincs is erre szükségük.

12 Dupka György–Horváth Sándor: *Sorsközösség*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990.